

ЮВІЛЕЇ

Анатолій Боровик

●

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ (1916 - 1919 рр.)

**До 90-річчя Чернігівського державного педагогічного університету
імені Т.Г.Шевченка**

Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка бере свій початок від Чернігівського учительського інституту. Ініціатором відкриття був директор народних училищ Чернігівської губернії Ф. Делекторський. На його думку, існуючий на той час єдиний на Чернігівщині учительський інститут у м. Глухові* не міг задовольнити зростаючі потреби у підготовці учителів міських та вищих початкових училищ. Цих навчальних закладів у Чернігівській губернії на 1912 - 1913 навчальний рік налічувалось 35. З 1 липня 1913 р. відкрилось ще 5. У перспективі мережа цих шкіл мала розширюватись.

Проте для відкриття нового навчального закладу місцевим органам влади необхідно було виконати кілька урядових вимог. Головною з них було будівництво приміщення для інституту або надання придатної споруди для навчально-виховної роботи. Фінансове забезпечення інституту брав на себе уряд.

З листопада 1912 р. Ф. Делекторський направив подання за № 7580 до Чернігівської земської управи з обґрунтуванням необхідності відкриття нового учительського інституту, попередньо повідомивши про вищезгадану урядову вимогу.

20 січня 1913 р. губернські земські збори після детального обговорення питання про відкриття учительського інституту прийняли рішення «поручить Губернської управі возбудити перед Правительством соответствующее ходатайство»¹. На зборах також було вирішено, що у випадку відкриття інституту у м. Чернігові губернське земство виділить на його потреби одноразову допомогу у розмірі 10000 крб.

Отримавши підтримку з боку губернського земства, Ф. Делекторський звертається до Чернігівського міського самоврядування з подібною заявою. 20 березня 1913 р. Чернігівська міська дума на своєму засіданні підтримала ідею створення учительського інституту і вирішила у випадку його відкриття відвести для будівництва приміщення територію «1000 квадратних сажень на Хавенщині» та призначити одноразову допомогу в сумі 3 тис. крб. або цеглу для будівництва на цю суму².

Маючи підтримку з боку губернського земства та міського самоврядування щодо відкриття учительського інституту, директор народних училищ Ф.Делекторський 10 травня 1913 р. направив лист до попечителя Київської навчальної округи з проханням підтримати ідею створення Чернігівського учительського інституту. Але вирішення проблеми затрималось на кілька років.

Дозвіл на відкриття інституту був даний міністром народної освіти

Г. Ігнатсьвим лише 16 травня 1916 р. У листі до попечителя Київської навчальної округи він вказував, що після того, як 8 квітня 1916 р. був затверджений державний розпис доходів та витрат (тобто бюджет) на 1916 р. «я разрешаю открыть в г. Чернигове с 1 июля сего года учительского института с городским при нем училищем»³. Крім того, міністр прохав попечителя сприяти проведенню всіх необхідних організаційних заходів щодо своєчасного початку навчальних занять в інституті.

Розпорядженням попечителя Київської навчальної округи від 7 липня 1916 р. за № 10687 першим штатним викладачем інституту був призначений випускник історико-філологічного університету Св. Володимира Павло Костянтинівич Федоренко як учитель історії та географії. 8 серпня 1916 р. штатним викладачем російської мови був призначений Сергій Іванович Воробйов. Протягом кількох тижнів він також виконував обов'язки директора інституту. За його поданням в місцевій газеті «Черниговское Слово» було надруковане оголошення про прийом заяв вступників до учительського інституту.

У середині серпня 1916 р. попечитель Київської навчальної округи призначив директором учительського інституту Олексія Павловича Фльорова, який народився 14 березня 1866 р. у с. Янівка Глухівського повіту на Чернігівщині у родині священника. Після закінчення у 1884 р. Новгород-Сіверської гімназії навчався у Петербурзькому історико-філологічному інституті, де отримав спеціальність викладача словесності і російської мови. Протягом 1888-1913 рр. Олексій Павлович працював учителем російської мови у гімназіях та кадетському корпусі в м. Одесі. У 1913-1916 рр. О.П. Фльоров продовжував роботу у кадетському корпусі, Олександрівському лицей, Павловському військовому училищі російської столиці. Крім педагогічної роботи, він успішно займався науковою діяльністю, публікувався у науково-педагогічних журналах «Педагогический сборник», «Журнал Министерства народного просвещения», «Педагогическая мысль» та інших. О.П.Фльорову належить понад 200 наукових та публіцистичних праць, присвячених розвитку народної освіти та викладанню педагогічних дисциплін. За свою педагогічну діяльність він відзначався подяками та різними нагородами⁴.

Інші викладачі працювали поза штатом як погодинники. Уроки математики проводив Вукол Петрович Бударин, учитель математики і фізики Чернігівської жіночої «Группы родителей» гімназії. Він закінчив Петербурзький університет. Малювання, креслення та каліграфію викладав Іван Васильович Лісіцин, учитель Чернігівської громадської жіночої гімназії, який закінчив художньо-промислову школу при Строгановському училищі у Москві. Павло Іванович Сінайський викладав природознавство і працював у гімназії імператора Олександра І. Викладачем Закону Божого став настоятель Миколаївської церкви м. Чернігова, священник Георгій Іванович Діесперов, котрий закінчив Чернігівську духовну семінарію та Харківський університет⁵.

На першу педагогічну раду вищезазначені викладачі зібралися 30 серпня 1916 р. На ній головував директор інституту О.П.Фльоров, а секретарем був обраний С.І. Воробйов. У ході засідання обговорювались найважливіші питання, які стосувались відкриття інституту. Директор повідомив про проблему пошуку приміщення і вказав, що один клас для навчальних занять та невелику підсобну кімнату інститут буде орендувати у торгової школи. Для канцелярії та житла директора буде орендований один з приватних будинків. У зв'язку з тим, що організаційна робота з підготовки вступних іспитів затримувалась, було перенесено на декаду пізніше проведення медичного огляду вступників та конкурсні екзамени. Педагогічна рада визначила склад екзаменаційних комісій та графік проведення екзаменів. У їх переліку значились два письмові - з російської мови та арифметики і геометрії, а також усні - з російської мови, арифметики, алгебри, геометрії, співів, історії, географії, природознавства, фізики та Закону Божого.

Вступні випробування мали пройти з 10 по 20 вересня⁶. Результати вступних іспитів підсумували на засіданні педради 21 вересня. До вступу в інститут було

подано 65 заяв, проте на екзамен з'явилися 45 чоловік. Конкурсні випробування витримали 29 вихованців. До інституту були зараховані 20 вихованців-стипендіантів та 2 «своєкоштных» вихованців, тобто тих, хто стипендії не отримував. Учнями стали: Григор'єв Микола, Онищенко Михайло, Блеер Аполон, Гаврилов Михайло, Яворський Олександр, Ніцаєв Іван, Садовничий Григорій, Кистерний Максим, Макаренко Никифор, Дігтяренко Ніл, Бондаренко Сава, Пожаров Георгій, Кропив'янський Афанасій, Куций Петро, Бондаревський Іван, Рекало Петро, Гнедаш Тимофій, Рибалко Федір. А Буренко Степан та Кривцов Яків (останній переводився з Майкопського учительського інституту) - як «своєкоштни» вихованці⁷.

Інститут розпочав своє існування як навчальний заклад для чоловіків. В основному це були діти селян, міщан та козаків, всі - православного віросповідання⁸.

22 вересня 1916 р. відбулося відкриття учительського інституту. Проте особливих торжеств з цього приводу не було. О 10 годині ранку у Михайлівській церкві пройшов молебень, на якому були присутні вступники, директор та викладачі інституту. Із запрошених був лише один інспектор торгової школи. Перед молебнем до присутніх звернувся священник, а разом з тим і законоучитель (так на той час називався учитель Закону Божого) Г. Дієсперов. Він вітав присутніх, а особливо першкурсників інституту, з початком навчальних занять. Після молитви на честь відкриття інституту педколектив та вихованці зібрались у приміщенні торгової школи, де вислухали промову директора інституту. Потім розпочалися навчальні заняття⁹.

У цей же день педагогічна рада інституту обрала класним наставником вихованців П. Федоренка. Також були вирішені питання щодо навчальних програм та підручників. До 13 жовтня 1916 р. кожен викладач інституту мав підготувати і подати на затвердження педагогічної ради коротку пояснювальну записку та зміст програм з навчальних дисциплін. У зв'язку з відсутністю в інституті бібліотеки та з метою формування її фондів було вирішено провести переговори з книготорговцями про придбання необхідної навчальної літератури¹⁰.

Протягом першого року роботи педагогічному колективу довелося вирішувати ряд важливих питань діяльності учительського інституту. На першому місці стояла проблема організації навчально-виховної роботи. На 24 засіданнях педагогічної ради інституту, що проходили в 1916-1917 навчальному році, ці питання обговорювались на кожному.¹¹ Викладачі аналізували методику організації навчальних занять, а особливо практичних, проведення письмових робіт, написання рефератів. Директор інституту приділяв значну увагу контролю за роботою викладачів, але особливо турбували педагогічний колектив питання навчальної діяльності, відвідування занять та поведінки вихованців. Аналіз роботи кожного учня з усіх навчальних дисциплін детально проводився педколективом по кожній навчальній чверті. Педагогічна рада констатувала, що основна частина вихованців добросовісно і відповідально становиться до занять, чотири учні мали зауваження щодо вивчення природознавства, один - щодо російської мови, трьох педрада попередила «о серйозности их положения»¹².

Взагалі перший навчальний рік був скорочений у зв'язку з початком революційних подій та погіршенням економічного становища в державі і тривав до 21 березня 1917 р. Рішенням педагогічної ради на основі поточної успішності до наступного курсу були переведені 10 учнів. Повторні екзамени з однієї або двох дисциплін, з оволодінням яких в окремих учнів виникли проблеми, були призначені на післяканікулярний час восьми учням. Трьох вихованців було виключено з інституту ще у першому півріччі, в тому числі й Кравцова Я., що переводився з Майкопського учительського інституту і не з'явився на навчання. Один з учнів був відрахований за результатами річного навчання.

Ще одна проблема, яку довелося долати колективу учительського інституту, - відсутність власного приміщення, навчальних кабінетів, бібліотеки, навчального

обладнання. Протягом першого року існування директор разом з пошуком придатного приміщення намагався з'ясувати можливості будівництва нового. У процесі вивчення цього питання стало зрозумілим, що скористатись відведеною міською владою невеликою земельною ділянкою під забудову було неможливо, оскільки вона розміщувалась у низині і підтоплювалась ґрунтовими водами. Разом з тим у зв'язку з ходом воєнних дій Першої світової війни значна частина чоловічого населення була призвана до армії, не вистачало робочих рук, в тому числі і будівельників. Тому ідея спорудження нового приміщення відпала сама по собі.

Але і придбати для інституту уже існуюче приміщення було також не просто. До початку 1917 р. його пошуком активно займався директор інституту. З січня цього року даною проблемою переймалась уже комісія, до складу якої увійшли, крім директора учительського інституту, губернський архітектор, директор учительської семінарії, член міської думи, викладачі інституту¹³. Переглянувши ряд запропонованих приватних будівель, члени комісії також зрозуміли, що придбати у власність приміщення, придатне для навчальних занять, теж неможливо. За останній рік відбулося значне зростання цін, у тому числі на землю та будівлі. Будинки, які на початку 1916 р. коштували 1-2 тисячі, уже в 1917 р. оцінювались у 100-120 тис. крб.

Формування фондів інститутської бібліотеки розпочалося лише з другої навчальної чверті, тобто в листопаді 1916 р., але уже до 1 січня 1917 р. було придбано 128 найменувань підручників, або 244 книги, та літератури, що входила до так званої фундаментальної бібліотеки, - 131 найменування, або 171 книга. Тобто на 1 січня 1917 р. для бібліотеки було закуплено 415 книг на суму 553 крб. 19 коп.¹⁴

На придбання навчальної літератури у 1917 р. інституту виділялося 4 тис. крб. Ці кошти було розподілено на замовлення навчальної літератури з математики і фізики - на 400 крб., природознавства - 800 крб., Закону Божого - 300 крб., історії та географії - 1000 крб., малювання - 300 крб., російської мови - 1200 крб.¹⁵

Не менш важливу проблему довелося долати і вихованцям інституту. Гуртожитку в навчальному закладі не було, тому 16 учням довелося наймати житло. Причому здебільшого вони знаходили його на околицях міста, де ціни були значно нижчими, хоча умови проживання не дуже задовільні. Так, з дев'яти квартир, де мешкали учні інституту, лише в одній було електричне освітлення¹⁶. Тому у вечірній час виникали труднощі з виконанням домашніх завдань. Педколектив пішов назустріч цим вихованцям, давши можливість готуватись до занять у приміщенні інституту.

Матеріальне становище більшості учнів було скрутним, адже їм доводилось існувати на 15 крб. стипендії. Окремі з них (Бондаренко С., Бондаревський І., Григор'єв М., Буренко С., Гнедаш Т., Ніцаєв І., Макаренко Н.) підробляли у школах міста, а також як репетитори¹⁷.

Складне матеріальне становище, яке погіршувалося з кожним днем, призвело до того, що 4 січня 1917 р. учні інституту звернулись із заявою до педагогічної ради, в якій прохали завершити навчальний рік до Великодня. У заяві наголошувалось, що неймовірно зростає ціна на предмети першої необхідності. Квартплата підвищена до 30-35 крб., а окремі власники вимагають 50-55 крб. Уже п'ятьом учням відмовили у квартирі, іншим п'ятьом загрожує виселення. Заявники також писали, що після пасхальних днів у селах почнуться польові роботи, і вони мусять допомагати батькам. Учні мали надію, що педколектив зрозуміє їх становище і піде назустріч. Вони погоджувались розпочати новий навчальний рік раніше від традиційного¹⁸.

Педколектив за погодженням з попечителем навчальної округи дав згоду на завершення навчального року 21 березня 1917 р., неопрацьований навчальний матеріал був перенесений на наступний навчальний рік.

Як свідчать документи, директор інституту О. Фльоров неодноразово звертався до різних міських і губернських установ з проханням про надання учням

матеріальної допомоги, придбання взуття та тканини для пошиття одягу, а також отримання продовольчих карток. Лише значними зусиллями директора та педагогічного колективу вдалося подолати труднощі першого, дуже складного, року діяльності учительського інституту.

Початок роботи інституту випав на час революційних змін у суспільному житті країни: був повалений царат, влада в Російській імперії перейшла до Тимчасового уряду. В Україні 4 березня 1917 р. було утворено Центральну Раду, мінялись також управлінські структури на місцях.

Відбулися зміни і в роботі учительських інститутів, яких в Україні на той час було 8. До червня 1917 р. вони працювали як середні навчальні заклади. Закон Тимчасового уряду від 14 червня 1917 р. поклав початок корінним перетворенням у діючих учительських інститутах. Було підвищено їх статус і переведено в розряд навчальних закладів, «кнаблжених до вищих шкіл»¹⁹. Проте вони ще не стали вищими навчальними закладами, оскільки у них не працювали викладачі зі вченими ступенями та званнями, були відсутні і кафедри та вчена рада, як на той час її називали - рада професорів. Замість факультетів в учительських інститутах з 1917 - 1918 навчального року були введені три відділення: словесно-історичне, природничо-географічне та фізико-математичне, тобто з'явилася спеціалізація у підготовці учителів. Змінились умови прийому вступників. До інституту зараховували випускників різних типів середніх шкіл, осіб обох статей, які мали стаж учительської роботи не менше 2-х років.

Перед початком навчального року загострюється проблема місцеперебування інституту. По-перше, вести повноцінну роботу двом курсам в одній кімнаті торгової школи було неможливо. По-друге, органи міського самоврядування, забувши про обіцяну підтримку в діяльності учительського інституту, вимагали «выбраться с помещения торговой школы»²⁰. Знову розпочалися пошуки приміщення. Проте випадково вихід був знайдений.

Другий 1917-1918 навчальний рік Чернігівський учительський інститут працював у приміщенні дворянського пансіону-притулку, орендованому до 1 серпня 1918 р. У розпорядженні навчального закладу було 10 кімнат на другому поверсі, шість з яких зайняли навчальні класи трьох відділень, та ще чотири використовувались як кабінет природничих наук, учительська та гуртожиток. Канцелярія інституту із житлом директора залишалася в орендованому приватному будинку.

Хоча умови роботи стали значно кращими у порівнянні з попереднім роком, проте у річному звіті за 1917 р. директор інституту зазначав, що без власного помешкання при постійному пошуку навчальних приміщень за відсутності обладнання та засобів навчання вести нормальну роботу інституту неможливо. О. Фльоров вважав, що навчальний заклад не може весь час перебувати в такому становищі і має бути «выведен из своего нищенского убожества»²¹.

Лютнева революція 1917 р. дала значний поштовх для змін у суспільному житті народу України, а особливо в освітній справі. Центральною Радою було поставлено вимогу перед Тимчасовим урядом про дозвіл на українізацію діючих нижчих початкових шкіл. Крім того, з березня 1917 р. почали відкриватися нові українські середні школи. Але Тимчасовий уряд не поспішав здійснювати рішучі заходи з їх українізації і не виділяв потрібних коштів на утримання навчальних закладів.

Проте з утворенням у червні 1917 р. генерального секретаріату, що набув ролі першого українського уряду, зросло значення його підрозділу - генерального секретаріату освіти. Саме ним було ініційовано розгляд в освітніх осередках питання про українізацію. Всім навчальним закладам, у тому числі учительським інститутам, було запропоновано розглянути питання про введення українознавчих дисциплін, тобто української мови і літератури, історії і географії України.

Педагогічна рада учительського інституту на кількох засіданнях розглядала питання, пов'язані з українізацією. Так, на засіданні 12 вересня 1917 р. було прийнято ухвалу про введення до навчального плану української мови та

літератури, історії й географії України. Всі ці предмети, крім української мови, стали обов'язковими для вивчення на всіх відділеннях інституту, а українська мова мала статус обов'язкової лише для словесно-історичного факультету. Заняття з українознавчих дисциплін для I і II курсів проводили спільно. На вивчення української мови та історії України виділяли по 2 години тижневих, а для інших дисциплін - по одній. Були призначені учителі: з української мови і літератури - учитель 5-ої Варшавської гімназії (евакуйованої до м. Чернігова) - Д. Заушкевич, історії України - П. Федоренко, штатний викладач інституту, посада учителя географії до листопада була вакантною. 4 листопада 1917 р. учителем географії України був призначений учитель Ковельської гімназії (теж евакуйованої до м. Чернігова) - О. Шишковський²².

У процесі роботи, а саме 14 жовтня 1917 р., педрадою інституту були внесені деякі поправки щодо вивчення української мови, вона стала обов'язковою для всіх слухачів, хоча вивчалась як елементарний практичний курс²³.

У 1917-1918 навчальному році на перший курс трьох відділів було зараховано 35 учнів, але за навчальний рік з різних причин їх кількість зменшилась до 27. На II курсі на початку навчального року було 18, а під кінець - 15 учнів. На 1 січня 1918 р. навчалось 52 учні, всі православного віросповідання, за походженням: із селян - 15, козаків - 12, дітей міщан та цеховиків - 7, духовенства - 10, дворян і чиновників - 5²⁴.

В учительському інституті працювало 17 викладачів та співробітників: директор, 2 штатних викладачі, законоучитель, лікар, 11 наставників та позаштатних викладачів. Крім того, було три вакантні посади - учителя танців, етики та рукоділля. Заняття з трудового навчання та сільського господарства за відсутності необхідних засобів та умов не проводились²⁵. За 1917 р. на 38 засіданнях педагогічної ради було розглянуто багато питань, що стосувались навчально-виховної роботи та господарського життя інституту.

Навчальний заклад існував за рахунок державного асигнування. У 1917 р. було витрачено на заробітну плату викладачам - 24315 крб., на стипендію студентам (яка становила 600 крб. на рік) - 23 тис. крб., на допомогу викладачам «по случаю дороговизны» - 5805 крб. 30 коп. та учням - 1666 крб. На навчальну частину - 1250 крб., на господарчі витрати - 9535 крб. 75 коп. Крім того, губернське земство видало інституту у 1917 р. 5 тис. крб., 1575 крб., з яких були витрачені на різні потреби²⁶. 31 грудня 1917 р. при підтримці Чернігівського губернського земства було організовано два гуртожитки у приміщенні лікувального флігеля дворянського пансіону-притулку.

За 1917 р. поповнилися фонди інститутської бібліотеки. До так званої фундаментальної бібліотеки надійшло 185 найменувань книг у 255 томах на суму 485 крб. 90 коп., до учнівських фондів - 434 найменування книг у 449 томах на суму 521 крб. 63 коп. Всього на 1 січня 1918 р. у фондах фундаментальної бібліотеки було 316 найменувань у 426 томах на суму 747 крб. 55 коп., в учнівських фондах - 526 (693 томи) на суму 786 крб. 82 коп.²⁷

Демократизація суспільного життя в Україні, обрання громадських комітетів, рад різних рівнів привели до того, що вихованці Чернігівського учительського інституту 7 жовтня 1917 р. на загальних зборах вирішили «послати» до педагогічної ради двох своїх представників, які б мали дорадчий голос у ході засідань²⁸.

Отримавши цю заяву, директор інституту попросив вихованців подати в письмовій формі вмотивоване пояснення їхніх вимог. 11 жовтня учні запропонували педраді провести загальні збори інституту і представників учительського колективу та спільно обговорити питання участі учнів у засіданнях педагогічної ради²⁹.

Не отримавши позитивної відповіді, 26 жовтня загальні збори учнів розглядають питання, які стосувались складного матеріального становища, пов'язаного із затриманням виплати стипендій. Учні просили педраду видати їм стипендію за три місяці (серпень, вересень, жовтень). Крім того, вони одногослосно вирішили

запропонувати педраді розглянути питання про вивчення «богослів'я». Учні пропонували перевести цей предмет у ранг необов'язкових і заліку з нього не складати³⁰.

Ідеї щодо формування системи підготовки вчителів та участі учнів в управлінні інститутом виникали і в інших інститутах України. У відозві викладачів Феодосійського учительського інституту від 30 жовтня 1917 р., розісланій по всіх учительських інститутах, пропонувались реальні зміни щодо навчання та внутрішнього життя інститутів. У відозві пропонувалося ввести до педрад 3-х учнів із правом вирішального голосу. Феодосійські викладачі висунули ідею проведення з'їзду викладачів та учнів учительських інститутів з метою обговорення вказаної проблеми³¹.

Нами не встановлено, чи дізнались учні про вищезгадану відозву, але вже 9 листопада загальні збори учнів інституту одногосно вирішують «послати до педагогічної ради двох представників з правом вирішального голосу». Вони прохали представників педради сповістити їм порядок денний наступного засідання. Учні також просили поповнити інститутську бібліотеку у першу чергу українськими книгами і пропонували свої послуги щодо їх придбання³².

Саме цю заяву учнів розглянула педагогічна рада інституту і переважною більшістю голосів - 9 - «за», «проти» - 1 (директор інституту) - допустила двох учнів до засідань педради з дорадчим голосом. Відразу ж 17 листопада директор інституту повідомив про це попечителя навчальної округи і просив тимчасово дати дозвіл на участь учнів у засіданнях педради³³. О. Фльоров вказував, що він визнає даний захід незаконним і недоцільним і розуміє, що це може викликати «взрив неудовольствія» в інших інститутах, але вимушений так вчинити. Позитивна відповідь Міністерства освіти була датована 5 березня 1918 р.³⁴

Для вирішення проблеми реформування системи навчально-виховної роботи в учительських інститутах 3 квітня 1918 р. Всеукраїнська шкільна рада, як дорадчий орган при Міністерстві народної освіти, визнала за необхідне утворити комісію, яка б займалася цими питаннями³⁵. 25 квітня 1918 р., тобто незадовго до приходу до влади гетьмана П. Скоропадського, відбулося перше засідання комісії. 21 травня 1918 р. шкільний відділ Міністерства освіти і мистецтва розширив склад комісії³⁶. До 27 червня вона провела 8 засідань, на яких було вироблено основні положення реформи системи роботи учительських інститутів і передано на розгляд Міністерству освіти. Саме вони лягли в основу подальших постанов, розпоряджень та законів уряду щодо педагогічної освіти. 27 липня 1918 р. Міністерство освіти затвердило нові навчальні плани учительських інститутів, які були доведені до відома педагогічних рад інститутів³⁷. У них були визначені основні параметри змін.

Педагогічним радам пропонувалося на основі типового навчального плану та рекомендацій Міністерства розробити власні навчальні плани учительського інституту. Документ встановлював, щоб педагогічна спеціалізація вводилася з першого року навчання, але для неї у першому класі відводилася менша кількість годин, ніж для загальноосвітніх предметів. Давалися поради з приводу розподілу годин по всіх трьох роках навчання. Було визначено перелік обов'язкових предметів для всіх трьох відділень. Так, для словесно-історичного рекомендувалося всього сім навчальних дисциплін, проте фактично їх було більше. У переліку значились українська та російська мови й літератури та методики викладання цих дисциплін (теоретичні й практичні заняття та пробні уроки), дитяча та світова література. З історичних дисциплін були: історія України, Росії та загальна історія, а також методика їх викладання з проведенням практичних занять та пробних уроків.

Для фізико-математичного відділення у переліку значилось десять навчальних дисциплін, а для природничо-географічного - дванадцять. Пропонувались також навчальні дисципліни за вибором. Або, як вони значились у документі, - необов'язкові предмети. До них були включені - політологія, державне право, його історія, виразне читання, латинська мова та нові іноземні мови. До початку

навчального року педагогічним радам учительських інститутів пропонувалося розробити детальні розклади годин (так на той час називали робочий навчальний план) і надіслати його до міністерства³⁸.

Реалізуючи плани українізації школи, Міністерство освіти поставило завдання перейти в учительських інститутах на викладання українською мовою. З цією метою керівникам цих закладів були направлені листи, в яких просили повідомити міністерство про кількість учителів, що з наступного 1918-1919 навчального року можуть викладати українською мовою³⁹.

У колективі викладачів Чернігівського учительського інституту таких виявилось троє. Як говорилось у листі-відповіді, всі інші викладачі вивчають мову і згодом зможуть перейти на навчання нею⁴⁰.

Наприкінці 1917-1918 навчального року особливо загострилась проблема з пошуком навчального приміщення, адже перебування у будівлі дворянського пансіону-притулку завершувалося 1 серпня 1918 р. Уже 29 березня цього ж року директор інституту О. Фльоров звертається з листом до Міністерства народної освіти, в якому розповідає про проблеми інституту та митарства з пошуками придатного приміщення. Директор наголошував, що з 1 серпня існує загроза залишитись взагалі на вулиці. Навчальному закладу загрожувало закриття. Тому педагогічна рада інституту просить Міністерство народної освіти сприяти передачі будівлі, яку займав селянський банк, у зв'язку з його ліквідацією⁴¹. У ній можуть розміститись не лише усі підрозділи інституту, а й вища початкова школа, яку мали відкрити разом з інститутом ще в 1916 р.

Наприкінці квітня О.Фльоров надсилає ще одного листа з подібним проханням до Міністерства освіти. Зміст його доповнювався проханням звернутися до Міністерства фінансів та Центральної Ради, які б допомогли посприяти передачі учительському інституту приміщення селянського банку⁴². Проте саме в цей час у Києві до влади приходять гетьман П. Скоропадський, а будівля Чернігівського селянського банку переходить до іншої заможної фінансової організації.

Проте пошуки приміщення для інституту були також не марними. О.Фльоров зміг досягнути домовленості з уповноваженими товариства «Олизарок», у розпорядженні якого було приміщення дворянського пансіону-притулку. 15 червня 1918 р. був підписаний акт про оренду інститутом на один рік 12 кімнат другого поверху пансіону-притулку з 2 туалетними кімнатами та 1 кімнатою у підвальному приміщенні для обслуги. Також орендувався великий флігель, що у договорі значився як «больничный корпус», а також «воспитательный» флігель. Інституту передавались п'ять підсобних приміщень - сараї та льодник. Договором обумовлювалась оплата за їх використання⁴³.

У цей час пошуком місця розквартирування займалася також Баварська етапна комендатура, відряджена до м. Чернігова. Її керівництво звернуло увагу на приміщення дворянського пансіону. На період літніх канікул представники німецької комендатури розмістилися в орендованих інститутом кімнатах з умовою їх звільнення 22 серпня⁴⁴. Приміщення співробітникам комендатури сподобалось, тому вони не поспішали підшукувати інше. Претендували вони ще на одне приміщення - будівлю Чернігівського реального училища.

Дізнавшись про це, директор училища Андрієвський звертається з листом до керівництва Баварської етапної комендатури, де пише, що протягом трьох років учням реального училища довелося навчатись у другу зміну в будівлі жіночої гімназії, оскільки їх приміщення займав лазарет та інші військові канцелярії. Нині військові звільнили їхнє приміщення, тому директор реального училища прохав німецького коменданта «сжалиться над детьми» і не займати цю будівлю знову⁴⁵.

5 серпня 1918 р. директор учительського інституту звертається до керівництва товариства «Олизарок», з яким був укладений договір про оренду дворянського пансіону, з проханням якомога скорішого звільнення «воспитательного» флігеля, де перебували представники Баварської комендатури⁴⁶.

У той же день, 5 серпня, керівник Баварської комендатури повідомляє директора

учительського інституту О. Фльорова про те, що звільнення дворянського пансіону нині «по воєнним причинам неможливо». Він пропонував інституту розміститись у приміщенні реального училища, а всі питання погоджувати з її директором⁴⁷.

У відповідь 9 серпня 1918 р. директор учительського інституту надсилав листа до Баварської етапної комендатури, в якому нагадує про офіційне зобов'язання коменданта від 31 травня за № 28 про звільнення до 22 серпня приміщення, взятого в учительського інституту на період літніх канікул. Тим більше, що всі ті будівлі, куди комендант рекомендував перейти навчальній установі, непридатні для роботи, там відсутній гуртожиток для проживання учнів. Директор інституту просив коменданта переглянути своє рішення⁴⁸.

10 серпня О. Фльоров надсилав листи до Міністерства освіти та до військового міністра, в яких просить повернути інституту приміщення, зайняте німецькою комендатурою⁴⁹.

З першого вересня 1918 р. в учительському інституті мав розпочатися третій навчальний рік. Проте через відсутність приміщення проводити заняття було неможливо. Директор учительського інституту на початку вересня звертається до чернігівського губернського старости з проханням допомогти звільнити приміщення пансіону-притулку, яке згідно з договором оренди має займати інститут. 5 вересня губернський староста Висоцький звертається у зв'язку з цим до Баварської комендатури.⁵¹

9 вересня 1918 р. комендант Баварської етапної комендатури надсилав лист директору учительського інституту, у якому вимагає у триденний строк «очистити помещення» від майна інституту у приміщенні колишнього дворянського пансіону-притулку, оскільки комендатура «крайне нуждается в этом помещении»⁵². А 16-19 вересня перевозить все інститутське майно до духовної семінарії.

Саме в цей складний для існування учительського інституту час його директор виїздить до Києва з метою вирішення проблеми в урядових кабінетах. Але й там він не отримав «уверения, что это осуществится». 24 вересня О.Фльоров знову звертається до губернського старости та керівництва губернської земської управи. Пояснюючи складне становище, в якому опинився учительський інститут, директор просить допомогти перевести з приміщення духовної семінарії Рівненський військовий шпиталь, що займав значну її територію. В існуючих умовах неможливо розмістити навчальні класи та гуртожиток інституту⁵³. 8 листопада 1918 р., звертаючись до Чернігівської губернської ревізійної комісії, О.Фльоров просить допомогти якомога раніше звільнити будівлю лікарні в духовній семінарії, де проживали сестри милосердя Рівненського шпиталю. Директор пропонував знайти для них у місті 2 квартири по 3-4 кімнати кожна⁵⁴.

Саме через відсутність навчального приміщення (у будівлі духовної семінарії учительському інституту було надано дві кімнати) своєчасно розпочати навчальні заняття було неможливо. Лише в середині жовтня їх розпочали з випускним третім курсом⁵⁵. Два перші курси в першому півріччі не навчались.

На півроку розтягнувся прийом документів вступників. Почали їх приймати з 12 липня 1918 р. і продовжували аж до початку лютого 1919 р. Вступних іспитів не проводили, відбувся конкурс атестатів⁵⁶.

Значні зміни в суспільному житті України відбувалися наприкінці 1918 - початку 1919 р. Переможне розгортання збройного антигетьманського повстання змусило главу Української держави П. Скоропадського 14 грудня 1918 р. зректися влади та емігрувати. Залишали українські землі також і німецько-австрійські війська. До державного керівництва прийшла Директорія УНР. Але її влада у загальноукраїнському масштабі тривала недовго. Уже 12 січня 1919 р. війська Директорії залишили Чернігів. У місті почав діяти військово-революційний комітет як тимчасовий надзвичайний орган нової більшовицької влади. Усі зміни, що відбувались у цей час у м. Чернігові, позитивно вплинули на вирішення питання розміщення учительського інституту. Ще наприкінці 1918 р. Баварська етапна комендатура покинула місто і звільнила займані приміщення. На її місце прибули

керівники військових підрозділів Директорії, однак 12 січня вони також залишили приміщення.

Комісія з освіти військово-революційного комітету 18 січня 1919 р. задовольнила прохання учительського інституту і дозволила йому зайняти другий поверх колишнього дворянського пансіону⁵⁷. Саме в цей час новою владою був звільнений з посади директор О. Фльоров, який з 15 березня 1919 р. продовжував працювати викладачем педагогіки.

Повернутий другий поверх будови, звичайно ж, не задовольняв потреб інституту, тому педколектив звернувся до комісії з народної освіти Чернігівської губернії з проханням надати інституту й великий флігель пансіону-притулку⁵⁸, а також передати в користування меблі, що залишилися від попередників⁵⁹. 28 січня 1919 р. військово-революційний комітет видав на виділені учительському інституту приміщення квартирний ордер⁶⁰.

Навіть за таких складних умов роботи учительського інституту його бібліотека весь час поповнювалась новими надходженнями літератури, і на 1 лютого 1919 р. їй у фондах налічувалось 1455 найменувань. Найбільше було книг з історії - 401, географії - 181, філології - 175, педагогіки та методики різних навчальних дисциплін - 161, математики, фізики і астрономії - 131. На початок 1919 р. на першому курсі трьох відділів інституту навчався 41 учень, з яких на словесно-історичному - 22, природничо-географічному - 11, фізико-математичному - 8. На трьох курсах навчалось 83 учні⁶¹.

Із встановленням на Чернігівщині радянської влади в роботі учительського інституту розпочинається нова сторінка.

Таким чином, початковий етап становлення Чернігівського учительського інституту припадає на один з найскладніших періодів у житті нашої країни. Його відкриття відбулось у розпал Першої світової війни, коли органи місцевого самоврядування м. Чернігова, крім вирішення традиційних питань життєдіяльності міста, опікувалися проблемами евакуйованих сюди освітніх та шпитальних установ.

Подальший період 1917-1919 рр. припадає на добу української революції, часті зміни влади в Україні. У той же час педагогічному колективу інституту довелося долати величезні труднощі. Якщо питання навчально-виховної роботи вирішувалися завдяки ентузіазму директора і викладачів, то господарські без підтримки органів влади вирішити було неможливо. За 1916-1919 рр. учительський інститут змінив чотири місця свого перебування, так і не здобувши власного помешкання. Маючи дев'яносторічну історію, уже нинішній педагогічний університет розташовується у пристосованих приміщеннях з багатьма добудовами. Можливо, вже така доля цього навчального закладу тулитись у розкиданих по всьому місту приміщеннях, а не працювати у власному палаці освіти і науки.

У історії розвитку української освіти є багато прикладів поважного ставлення органів влади, місцевого самоврядування, меценатів до закладів освіти. Для прикладу згадаємо Ніжин, де на кошти князя Олександра Андрійовича Безбородька та його брата Іллі у 1805-1817 рр. був побудований корпус гімназії вищих наук. Саме так вони уславили себе на віки. Проте у Чернігові таких меценатів не знайшлося. За радянського часу не без підтримки органів місцевої влади у багатьох обласних центрах виросли нові будівлі інститутів та університетів. У другій половині 80-х років ХХ ст. така споруда могла з'явитись і в Чернігові. Вже був розроблений і проект цієї будови. Але не судилося... Л.І.Палажченка, одного з керівників області, що не на словах, а на ділі намагався допомогти педагогічному інституту, перевели на іншу роботу. У наступних керівників області та міста, як завжди, не вистачало коштів, будівельних організацій, а особливо широкого бажання допомогти найстарішому вузу міста.

На відміну від інших обласних центрів у Чернігові не лише педагогічний університет, а й майже всі навчальні заклади третього-четвертого рівня акредитації ведуть навчальну і науково-дослідницьку роботу у не пристосованих для цього приміщеннях. Тому в автора статті виникло закономірне запитання: а чи настане той час?..

Джерела та література:

* Ніжинський історико-філологічний інститут готував учителів середніх шкіл з вищою освітою.

1. Его превосходительству господину Попечителю Киевской учебной округа. // Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). - Ф. 980. - Оп. 1. - Спр .5. - Арк. 3.

2. Там само. - Арк. 3 зв.

3. Попечителю Киевской учебной округа. // Там само. - Арк. 2.

4. Сердюк Л. О.П.Фльоров - перший директор Чернігівського учительського інституту. // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. Матеріали ювілейної наукової конференції, присвяченої 80-річчю Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г.Шевченка. - Чернігів, 1996. - С. 8 - 9.

5. Заявления о приёме на работу и документы к ним. // ДАЧО. - Ф. 980. - Оп. 1. - Спр. 20. - Арк. 29 зв. - 30.

6. Протокол № 1 заседания педагогического совета Черниговского учительского института от 30 августа. // Там само. - Арк. 2.

7. Протокол № 2 заседания педагогического совета Черниговского учительского института от 30 августа. // Там само. - Арк. 10.

8. Отчет о деятельности Черниговского учительского института за 1916 г. // ДАЧО. - Ф. Р-608. - Оп. 1. - Спр. 27. - Арк. 8.

9. Протокол № 4 заседания педагогического совета Черниговского учительского института от 27 сентября. // ДАЧО. - Ф. 980. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 14.

10. Там само. - Арк. 14 зв. - 18.

11. Протоколы заседаний педагогического совета. // Там само. - Ф. 980. - Оп. 1. - Спр. - Арк. 1 - 72; Спр. 3 - Арк. 106 - 145 зв.

12. Там само. - Арк. 45 зв.

13. Протокол № 14 заседания педсовета Черниговского учительского института от 26 января 1917 г. // Там само. - Арк. 113 зв.

14. Отчет о деятельности Черниговского учительского института за 1916 г. // ДАЧО. - Ф. Р-608. - Оп. 1. - Спр. 27. - Арк. 40 зв. - 41.

15. Протокол № 13 заседания педсовета Черниговского учительского института от 20 декабря 1916 г. // Там само. - Ф. 980. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 52 зв.

16. Доклад класного наставника. // Там само. - Арк. 40 зв. Отчет о деятельности Черниговского учительского института за 1916 г. // ДАЧО. - Ф. Р-608. - Оп. 1. - Спр. 27. - Арк. 7.

17. Доклад класного наставника. // ДАЧО. - Ф. 980. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 39 зв.

18. В педагогический совет Черниговского учительского института. // ДАЧО. - Ф. Р. 608. - Оп. 1. - Спр. 34. - Арк. 1-2.

19. Постернак С. Из історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917 - 1919 рр. - К., 1920. - С. 81.

20. В Міністерство народної освіти. // ДАЧО. - Ф. Р-608. - Оп. 1. - Спр. 41. - Арк. 6.

21. Отчёт о состоянии Черниговского учительского института за 1917 г. // Там само. - Спр. 48. - Арк. 2 зв.

22. Комісару в справах освіти на Чернігівщині. // Там само. - Спр. 26. - Арк. 4 зв.

23. Там само.

24. Отчёт о состоянии Черниговского учительского института за 1917 г. // Там само. - Спр. 48. - Арк. 10.

25. Там само. - Арк. 5, 14.

26. Там само. - Арк. 18.

27. Там само. - Арк. 3-3 зв.

28. В педагогический совет Черниговского учительского института. // Там само. - Спр. 34. - Арк. 9.

29. Там само. - Арк. 10.

30. В педагогічну раду Чернігівського учительського інституту. // Там само. - Арк. 13.

31. Возвание преподавателей Феодосийского учительского института. // Там само. - Спр. 35. - Арк. 1-2.

32. В педагогічну раду Чернігівського учительського інституту. // Там само. - Спр. 34. - Арк. 17.

33. Попечителю учебной округа. // Там само. - Арк. 19.

34. Директору Черниговського учительського інститута. // Там само. - Спр. 41. - Арк. 17.
35. Протокол засідання Всеукраїнської шкільної ради. // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. - Ф.2581. - Оп.1. - Спр.1. - Арк. 108.
36. Постанови шкільного відділу. // Державний вісник. - 1918. - № 6. - 26 травня.
37. Циркулярне розпорядження про плани навчання в учительських інститутах. // ДАЧО. - Ф. Р-608. - Оп. 1. - Спр. 40. - Арк. 1-2 зв.
38. Циркулярне розпорядження про плани навчання в учительських інститутах. // Там само. - Арк. 1-2 зв.
39. До директора учительських інститутів. // Там само. - Спр.41. - Арк. 10.
40. В комісію по справах Київської шкільної округи. // Там само. - Арк. 11.
41. В Министерстве народного просвещения. // Там само. - Арк. 5.
42. В Міністерство народної освіти. // Там само. - Арк. 5-6 зв.
43. Актовая бумага. // Там само. - Арк. 3-3 зв.
44. Баварско-немецкой этапной Комендатуре. // Там само. - Арк. 4.
45. Баварско-немецкой этапной Комендатуре в Чернигове // Там само. - Арк. 10-10 зв.
46. В общество «Олизарок». // Там само. - Спр. 47. - Арк. 44а.
47. Господину Директору Флерову в Чернигов.// Там само. - Спр. 43. - Арк. 11.
48. Баварско-немецкой этапной Комендатуре. // Там само. - Арк. 4-5.
49. Г. Министру освіти № 246. Г. Военному Министру № 247. // Там само. - Арк. 9.
50. Черниговской немецкой комендатуре. // Там само. - Спр. 47. - Арк. 83.
51. Господину Директору Черниговского учительского института. // Там само. - Арк. 74.
52. В Чернігівську губернську земську управу. // Там само. - Арк. 77;
53. Чернігівській губернській ревізійній комісії. // Там само. - Спр. 43. - Арк. 32.
54. Там само.
55. Книга для сдачи вступительных экзаменов. // Там само. - Спр. 50. - Арк. 14-20.
56. До директора учительського інституту. // Там само. - Спр. 42. - Арк. 4.
57. В комиссию «Народной освіти» Черниговской губернии. // Там само. - Арк. 1.
58. Там само. - Арк. 2.
59. Квартирный ордер № 71. // Там само. - Арк. 3.
60. В Черниговский комисариат Народного просвещения. // Там само. - Спр. 76. - Арк. 2-2 зв.
61. Списки слушателей и слушательниц Черниговского учительского института на 1918 - 1919 учебный год. // Там само. - Спр. 65. - Арк. 2-3.

Анна Морозова

ЯК УСЕ ПОЧИНАЛОСЯ

(до 90-річчя Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка)

Цього року колектив Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка відзначає 90-річчя від дня заснування. Протягом багатьох років Чернігівщина була центром підготовки педагогічних кадрів у регіоні: з 1874 р. працював Глухівський учительський інститут. Але нові соціально-економічні умови і культурні запити суспільства привели на початку ХХ ст. до суттєвої перебудови системи народної освіти взагалі, що викликало потребу перебудови й системи педагогічної освіти.

Ще наприкінці 1912 - на початку 1913 рр. губернське земство підняло питання про відкриття у губернії ще одного навчального закладу з підготовки педагогічних кадрів. І 1916 року був відкритий Чернігівський учительський інститут, що стало початком історії ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка. Директором було призначено вихідця з Глухівського повіту Чернігівської губернії